

Олена ІВАНІЙ

Ключові поняття: правова компетенція, правова компетентність, професійно-правова підготовка вчителя, варіативна частина змісту правової освіти і виховання.

© О. Іваній, 2011

отреби суспільства і особистості вимагають відстеження генезису освітньої системи в напрямі опанування освітою правового простору та її розвитку як правового інструмента й підсистеми громадянського суспільства. Правова культура вчителя мусить бути визнана якістю не тільки громадянською, але й професійно необхідною, а професійною формою цієї якості виступає його правова компетентність.

Сьогодні на порядку денному постають невідкладні питання методик викладання, підвищення динаміки змін варіативної частини змісту освіти та організації освітнього процесу на основі компетентнісного підходу, який у педагогічній освіті дає змогу перейти від орієнтації на відтворення знань до застосування і організації цих знань. Компетентність учителя – це виявлення ним на практиці спрямованості і здібності (готовності) реалізації свого потенціалу для успішної продуктивної діяльності в професійній сфері, коли він усвідомлює соціальну значущість і особисту відповідальність за результати своєї діяльності [3; 6; 7].

Історичний екскурс у становлення компетентнісного підходу показує, що для вчителів найбільш сприйнятною є модель,

Правова культура вчителя мусить бути визнана якістю не тільки громадянською, але й професійно необхідною, а професійною формою цієї якості виступає його правова компетентність.

яка складається із трьох груп компетентностей:

— ключові компетентності, які є загальними для сучасних фахівців різного профілю (соціально-особистісні);

— компетентності, які є базовими для всіх фахівців педагогічного профілю (педагогічні, загальнопрофесійні).

— компетентності, обумовлені предметною галуззю (спеціальні, академічні, предметні) [3; 5; 8].

Осердям моделі випускника будь-якого вищого навчального закладу є ключові компетентності, а саме: інформаційна, комунікативна, компетентність самовдосконалення, правова [5; 8]. Правова компетентність учителя сьогодні набуває актуальності в силу певних змін, які відбуваються в Україні. Як головний результат вищої педагогічної освіти розглядають готовність і здатність учителя нести особисту відповідальність за власне благополуччя і благополуччя суспільства, готувати молоде покоління, яке буде здатне не лише жити в громадянському суспільстві і правовій державі, але й створювати їх. В усьому світі освіта спрямовується на процес формування громадянина з високим рівнем правової компетентності і правової культури.

Проведений нами феноменологічний аналіз професійно-правової компетентності вчителя (міждисциплінарний контекст) дав можливість визначити співвідношення головних понять – «право», «компетенція», «компетентність», виявити структурно-змістову характеристику правової компетентності вчителя та розкрити основні правові компетенції, які покладено в основу його правової діяльності.

Правові знання вчителя є складовою частиною правознавства – філософсько-правової галузі знань загальнотеоретичного рівня, визначених з точки зору «соціальної діяльності, поведінки і вчинків людей» [4, 84]. Під базу громадянсько-правової освіти вчителя розуміють компетенції, які той реалізує у процесі передачі учням спеціальних знань, формування вмінь і навичок з метою засвоєння ними позитивного соціального досвіду, а саме [8, 27]:

— компетенція в галузі громадсько-політичної діяльності (реалізація прав і обов'язків громадянина, виконання функцій громадянина);

— компетенція в соціально-економічній сфері (аналіз власних професійних нахилів і можливостей, орієнтування в сфері ринкових відносин, трудовому законодавстві, знання норм трудової і колективної етики);

— компетенція в навчально-пізнавальній діяльності (самостійний пошук і отримання інформації, вміння аналізувати, критично мислити);

— компетенція в передачі (трансляції) юридичних знань учням, готовність вирішувати соціально-педагогічні завдання.

Логіко-смісловий і семантико-спеціальний синтез понять «громадянсько-правова освіта» і «компетентність» уможливив визначити змістове наповнення поняття «правова компетентність учителя», яку ми розуміємо як інтегровану характеристику якості особистості, яка виявляється в сукупності компетенцій у правовій галузі знань та визначає здатність і готовність здійснювати професійну діяльність у відповідності з усталеними нормами права, чинити активний вплив на процес розвитку і саморозвитку соціально-ціннісних орієнтацій особистості учнів, попереджувати і усувати протиправні прояви поведінки суб'єктів освітньої діяльності.

Досвід цивілізованих країн свідчить, що без належного рівня правових знань і навичок правомірної поведінки неможлива свідома участь особи у суспільному та державному житті. Тому правовій освіті громадян наша держава надає значну увагу. У травні 1995 р. затверджено програму правової освіти населення України, в якій значне місце належить предмету «Основи правознавства» в загальноосвітній школі та відповідному загальнообов'язковому курсу у вищій школі. Видано перший підручник з методики викладання правознавства [1], розрахований на студентів і викладачів вищої школи, вчителів, і який допомагає ефективніше вирішувати питання правової підготовки молоді.

З огляду на невеликий обсяг курсу «Основи правознавства» завдання викладача полягає не в тому, щоб надати студентам, можливо, більше знань у конкретних галузях права, а в тому, щоб розкрити механізм дії права в державі, ознайомити студентів з достатньо складною картиною правової дійсності, показати основні тенденції розвитку української правової системи. Вивчення курсу формує у студентів загальне уявлення про конституційні права і свободи громадян, правовий статус фізичних і юридичних осіб, трудовий договір, шлюб, злочини, правосуддя. Студенти мають орієнтуватися і в теоретичних питаннях права, ознайомитися з такими поняттями, як право, його ознаки і функції, джерела права та закон як основне джерело права в Україні.

Однак навчальна програма означеного курсу недостатньо спрямована на опанування майбутніми вчителями більш вузької правової галузі знань – освітнього права. Хоча низку норм, які регулюють освітній процес, студенти педагогічного вузу вивчають в інших курсах не правового характеру, процес формування правової компетентності вчителя буде успішним і керованим за умов: глибоких знань майбутнім учителем свого правового статусу і партнерів у освітніх відносинах; уміння реалізувати й захищати свої права і інтереси, а також поважати і захищати права й інтереси контрсуб'єктів цих відносин; якщо основою формування правової компетентності студентів будуть педагогічні ситуації, які актуалізують виявлення етико-моральних і правових функцій професійної діяльності вчителя, а також буде сформовано готовність студентів до застосування нормативно-правових і морально-етичних норм для вирішення професійних завдань.

В. Головченко запропонував виділяти потрібну ієрархію мети в діяльності, спрямованої на формування комплексу специфічних якостей особистості у правовій сфері життєдіяльності.

Це формування: системи правових знань (найближча мета); правової впевне-

ності (близька мета); мотивів і звичок правомірної, соціально-активної поведінки (кінцева мета) [2, 26]. Автор наголошує, що осердям правового виховання є створення гармонії між особистими, груповими потребами і потребами всього суспільства, яке розвивається шляхом підвищення потреб [Там само, 43].

Для вчителя в процесі формування його правової компетентності важливими, на нашу думку, є потреби громадянського служіння, духовного і правового розвитку кожного студента. Ці потреби певною мірою поєднуються, змішуються і взаємопроникають одна в одну. Однак майбутньому вчителю потрібна допомога, щоб він усвідомив необхідність адекватно вимірювати рівень своїх претензій зі своїми потребами і рівнем можливостей суспільства. Неодмінною умовою такої допомоги є вияв такту і толерантності з боку викладачів (виходячи з відомої формули К. С. Станіславського, слід враховувати не тільки підсвідомість, але й «надсвідомість»).

З огляду на вищезазначене, формування правової компетентності майбутнього вчителя вимагає додаткових знань, умінь і навичок у правовій сфері. Для цього в навчальний план підготовки вчителів на кваліфікаційному рівні «магістр» ми ввели спецкурс «Правова компетентність учителя». Основний курс «Основи правознавства» та запропонований спецкурс співвідносяться між собою як загальне і спеціальне. Студенти після засвоєння основного курсу вже більш підготовлені опанувати наступний рівень правових знань з регулювання освітньої діяльності, правового статусу його суб'єктів, здатності самовизначення і самореалізації та готовності визначати адекватні моделі поведінки, приймати рішення в типових і нестандартних правових ситуаціях тощо.

Аналіз діючих навчальних планів та програм з курсу «Основи правознавства» низки педагогічних університетів, науково-методичної та спеціальної літератури дав змогу виділити зміст спецкурсу «Правова компетентність учителя». Ми виходили із того, що вирішальним у ви-

борі шляху задоволення потреб студентів у процесі формування їхньої правової компетентності має система ціннісно-нормативних орієнтацій (уявлень) особистості, яка поєднує погляди суб'єкта, його світорозуміння, світогляд, ставлення до соціальних, в тому числі і правових норм тощо, які напрацьовано в результаті соціального досвіду особистості. З цим індивід співставляє свої мотиви, оцінює можливості, визначає подальші дії. Особливе місце в системі ціннісних орієнтацій займає моральна і правова свідомість.

Зміст програми спецкурсу складають п'ять модулів: педагогічна деонтологія, правові основи освітніх відносин, правові відносини в загальноосвітньому закладі, організаційні основи (механізми) реалізації компетенції вчителів, методичні основи правової самоосвіти. Також подано матеріал для самостійної роботи та систему проміжного і підсумкового контролю (див. таблицю).

Реалізація спецкурсу в навчальному процесі показала, що його ефективність безпосередньо залежить від мотивава-

Таблиця

**Зміст програми спецкурсу «Правова компетентність учителя»
Всього годин – 144 (в т. ч. лек. – 58, практ. – 38, самот. – 48)**

Змістові модулі	Основний матеріал	Самостійна робота
Педагогічна деонтологія	Педагогічна деонтологія: поняття і основні елементи. Професійна етика вчителя. Дискретність професійної поведінки вчителя. Моральні і правові виміри дискретності. Основи теорії правової культури. Правова культура вчителя. Правова компетентність учителя як його професійно значуща якість	Правові аспекти професійної деформації вчителів
Правові основи освітніх відносин	Основи теорії права. Міжнародне гуманітарне право та право на освіту. Освітнє право України: поняття, система, структура, елементи. Загальний розподіл компетенції і повноважень у сфері освіти	Гуманітарне право України
Правові відносини в загальноосвітньому закладі	Теорія правових відносин. Структура правових відносин. Система законних інтересів, що здійснюються в освітній сфері. Система суб'єктів шкільних правових відносин. Специфіка правових відносин у загальноосвітньому закладі. Вчитель як індивідуальний суб'єкт шкільних правових відносин. Особливості правового статусу вчителя	Правозахисна діяльність учителя як його професійна функція
Змістові модулі	Основний матеріал	Самостійна робота
Організаційні основи (механізм) реалізації компетенції вчителів	Основи теорії управління. Принцип демократичного, державно-громадського характеру управління освітою: сутність і концепція реалізації на шкільному рівні. Система участі вчителів в управлінні школою: делегування повноважень; розподіл компетенцій. Участь учителів у формуванні і функціонуванні колективних суб'єктів самоврядування і співуправління. Участь учителів у локальній нормотворчості. Механізм здійснення і захисту законних інтересів у сфері співуправління. Правові колізії і конфлікти в діяльності вчителя та способи їх вирішення	Психологічна і правова природа та специфіка конфліктів в освітньому закладі
Методичні основи правової самоосвіти	Методика управління (співуправління). Методика правової діагностики. Психологія самоврядування. Інформаційне забезпечення правової самоосвіти вчителів (комп'ютерні пошукові системи)	Участь учителів в управлінні розвитком загальноосвітнього закладу
Самостійна робота	Підсумкова робота студентів	Проміжна практична робота студентів
Контроль	Анкетування. Тестування правової підготовки. Залік	Звіт про проведenu роботу. Реферат

ності аудиторії до правового навчання. Посилення і конкретизація мотивації досягається, передусім, на першому (вступному) занятті. Певною мірою цьому сприяє колективний аналіз стану правової компетентності студентів. Важливе завдання викладача – на етапі постановки мети і завдань спецкурсу показати студентам можливі негативні наслідки їхньої недостатньої правової компетентності, конкретизувати абстрактні, узагальнені правові норми на прикладі життєвих ситуацій. Це заняття можна проводити у вигляді тематичної ділової дискусії (ділової гри, круглого столу тощо).

Оскільки завданням формування правової компетентності вчителя є не тільки засвоєння правових знань, але й формування ціннісного до них відношення, процес навчання здійснювався в тісному зв'язку з процесом виховання. Виховуючи, ми прагнули формувати цілісну особистість, здатну самостійно й творчо мислити, з почуттям власної гідності і розумінням свого призначення. Це потребувало створення викладачами таких організаційних умов, за яких студент міг би зайняти активну особистісну позицію та найбільш повно розкритися як суб'єкт формування процесу правової компетентності, зокрема, такі:

- єдність теорії і практики в професійно-правовій підготовці, навчальній і позанавчальній діяльності студентів;
- відповідність організації та змісту навчально-виховного процесу вимогам державного стандарту, а також вимогам сучасного ринку праці вчителя;
- структурно-логічні міжпредметні зв'язки, які забезпечують інтеграцію нормативно-правової, соціально-педагогічної, соціально-психологічної підготовки;
- організацію системи партнерства з базами педагогічної правової практики;
- професійно-правову компетентність професорсько-викладацького складу;
- організацію навчально-виховної роботи з застосуванням різних форм і технологій відповідно до норм права, сприйняття правових знань через норми

моралі та етики соціально-педагогічної діяльності;

- комунікативність у накопиченні досвіду поведінки і реалізації технологій професійно-правової діяльності;
- свідому самоосвітню діяльність студентів з урахуванням вимог професійно-правової підготовленості до правозахисної діяльності;
- активність студентів у правозабезпечуючих дослідженнях, проектах під час педагогічної практики і волонтерської діяльності;
- педагогічний моніторинг особистісного росту студентів у процесі формування в них правової компетентності.

Результатом освітнього процесу як цілеспрямовано організованої взаємодії викладача і студентів, заснованою на активній позиції студентів, є засвоєння студентами знань, умінь і навичок, необхідних для вирішення професійно-правових завдань. Анкетування студентів показало суттєві зміни у ставленні студентів до права. Усі опитані (100 %) відповіли, що найбільший вплив на поведінку людини у суспільстві чинять норми права; 94 % зазначили, що у своїй поведінці керуються правовими нормами. Переважна більшість студентів (72 %) визнали свій рівень правових знань як високий, останні – як середній. Усі студенти в анкетах наголосили на необхідності знання своїх прав як студентів, так і майбутніх учителів, а також прав учнів школи. Було відзначено обов'язковість вивчення спецкурсу, спрямованого на формування їхньої правової компетентності.

Таким чином, можна стверджувати про підвищення рівня сформованості правової компетентності майбутніх учителів. Однак отримані відповіді свідчать також про те, що формування правової компетентності вчителя – це не одноразова акція, а планомірна і цілеспрямована робота протягом усього періоду навчання в педагогічному університеті. Для студентів важливо усвідомити потребу подальшої самоосвіти, оскільки правові знання мають поповнюватися, а навички та вміння удосконалюватися.

Література

1. **Андрусишин Б. І.** Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»: Підручник / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – К.: Знання, 2008. – 301 с. – (Вища освіта XXI століття).
2. **Головченко В. В.** Эффективность правового воспитания. Понятия, критерии, методика измерения / В. В. Головченко. – К.: Наук. думка, 1985. – 321 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики): Монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін. / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
4. **Максимов С.** Про концепт «Правове суспільство» / С. Максимов // Право України. – 2010. – № 7. – С. 82–87.
5. Опыт формирования компетентностной модели выпускника педагогического вуза как нормы качества и базы оценки результатов образования: Материалы XI симпозиума «Квалиметрия в образовании: методология, методика, практика» / Под ред. И. Н. Медведева, Н. А. Селезневой. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 48 с.
6. **Равен Дж.** Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен; Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
7. **Степко М.** Компетентнісний підхід: його сутність. Що є прийнятним, а що проблемним для вищої освіти України? / М. Степко // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 43–52.
8. **Шамова Т. И.** Формирование нормативно-правовой компетентности педагогических кадров: Учеб. пособие / Т. И. Шамова, А. Н. Худин и др. – М.: Педагогическое общество России, 2006. – 96 с.

Резюме

• У статті розглянуто організаційно-педагогічні засади формування правової компетентності майбутніх учителів. Визначено зміст поняття «правова компетентність», основні показники формування правової компетентності вчителя. Запропоновано спецкурс «Правова компетентність вчителя», який спрямований на формування готовності студентів до застосування нормативно-правових і моральних норм як засобів вирішення професійних завдань.

• В статье рассмотрены организационно-педагогические основы формирования правовой компетентности будущих учителей. Определено содержание понятия «правовая компетентность», основные показатели формирования правовой компетентности учителя, предложен спецкурс «Правовая компетентность учителя», который направлен на формирование готовности студентов к использованию нормативно-правовых и моральных норм в качестве способов профессиональных задач.

• The organizational and pedagogical foundations of the legal competence of future teachers are under review in the article. The concepts of «legal competence», the main indicators of the teachers' legal competence are determined, the special course «The teachers' legal competence» is suggested, that is aimed at forming students' readiness to use legal and moral standards as the professional tasks.